

TURKISTON O'LKASIDA MUSTAMLAKA SOLIQ SIYOSATI VA UNING HUQUQIY ASOSLARI

Xolmurodov Abdimalik Ali o'g'li
Aniq va Ijtimoiy Fanlar Universiteti
Tarix yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiston o'lkasida Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida shakllangan mustamlaka soliq siyosati va uning huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda XIX asrning ikkinchi yarmida joriy etilgan soliq tizimining shakllanishi, uning ma'muriy boshqaruv mexanizmlari hamda amal qilish tartibi o'rganiladi. Shuningdek, mustamlaka ma'muriyati tomonidan qabul qilingan huquqiy hujjatlarning soliq tizimini shakllantirishdagi o'rni yoritib beriladi. Soliq siyosatining mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari mustamlaka davridagi iqtisodiy siyosat mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Turkiston o'lkasi, soliq siyosati, Rossiya imperiyasi, mustamlaka chilik, huquqiy asoslar, moliyaviy boshqaruv, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir.

Аннотация. В данной статье анализируется колониальная налоговая политика в Туркестанском крае и её правовые основы в период господства Российской империи. Исследование рассматривает формирование налоговой системы со второй половины XIX века, её административные механизмы и порядок функционирования. Особое внимание уделяется роли нормативно-правовых актов колониальной администрации в формировании налоговой системы. На основе научных источников анализируется влияние налоговой политики на социально-экономическую жизнь местного населения. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию сути экономической политики колониального периода.

Ключевые слова: Туркестанский край, налоговая политика, Российская империя, колониализм, правовые основы, финансовое управление, социально-экономическое влияние.

Abstract. This article analyzes the colonial tax policy in the Turkestan region and its legal foundations during the rule of the Russian Empire. The study examines the formation of the tax system from the second half of the 19th century, its administrative mechanisms, and operational procedures. Special attention is given to the role of legal acts adopted by the colonial administration in shaping the tax system. Based on scientific sources, the impact of tax policy on the socio-economic life of the local population is analyzed. The findings

contribute to a deeper understanding of the nature of economic policy during the colonial period.

Keywords: *Turkestan region, tax policy, Russian Empire, colonialism, legal foundations, financial management, socio-economic impact.*

XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoni bosib olishi natijasida Turkiston o‘lkasida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Mustamlaka boshqaruvi joriy etilishi bilan hududning iqtisodiy resurslari imperiya manfaatlariga xizmat qila boshladi. Bu jarayonda soliq siyosati muhim vosita sifatida qo‘llanilib, mahalliy aholidan davlat daromadlarini yig‘ishning asosiy mexanizmlaridan biriga aylandi.

Turkiston o‘lkasida joriy etilgan soliq tizimi nafaqat iqtisodiy maqsadlarni, balki siyosiy nazoratni kuchaytirish vazifasini ham bajargan. Shu sababli mustamlaka soliq siyosatini o‘rganish Turkiston tarixining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada Turkiston o‘lkasida mustamlaka davrida shakllangan soliq siyosati, uning huquqiy asoslari va mahalliy jamiyatga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Turkiston o‘lkasida Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida shakllangan mustamlaka soliq siyosati hamda uning huquqiy asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida soliq tizimining shakllanish jarayoni, uning boshqaruv mexanizmlari hamda mahalliy aholi ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ko‘rsatgan ta’siri o‘rganildi.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- Turkiston o‘lkasida mustamlaka soliq tizimining shakllanish jarayonini o‘rganish;
- soliq siyosatining huquqiy asoslarini tahlil qilish;
- soliq tizimining mahalliy iqtisodiy hayotga ko‘rsatgan ta’sirini aniqlash;
- mustamlaka soliq siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini baholash.

Rossiya imperiyasi Turkiston hududini bosib olgach, mavjud boshqaruv tizimini o‘zgartirib, o‘z imperiya manfaatlariga mos keladigan ma’muriy boshqaruv tizimini joriy etdi. Bu jarayonda moliyaviy boshqaruv va soliq tizimi ham qayta tashkil etilib, hududiy resurslarni samarali boshqarish tizimi yaratildi. Mustamlaka ma’muriyati mahalliy iqtisodiy imkoniyatlarni tahlil qilib, davlat byudjetini to‘ldirish va hududda iqtisodiy nazoratni kuchaytirish maqsadida turli soliq turlarini joriy etdi. Shu davrda Turkiston viloyatlarida soliq turlari va darajalari sezilarli farq qilgan: masalan, Samarqand viloyatida yer solig‘i o‘rtacha 12%, Chorvoq viloyatida esa 15% bo‘lgan. Ushbu farqlar mahalliy yer egalari va dehqonlar orasida norozilik va moliyaviy qiyinchiliklar yuzaga keltirgan.

Turkiston o‘lkasida yer solig‘i, chorva solig‘i, savdo bojxona yig‘imlari va boshqa majburiy to‘lovlar keng qo‘llanildi. Ushbu soliqlar orqali imperiya hukumati hududdan barqaror daromad olishga erishdi. Soliq yig‘ish jarayoni viloyat va okrug darajasidagi ma‘muriy organlar orqali amalga oshirildi, bu tizimda mahalliy amaldorlar va tadbirkorlar ham muhim rol o‘ynadi.

Soliq tizimining joriy etilishi mahalliy xo‘jalik tizimining o‘zgarishiga olib keldi. Dehqonchilik va hunarmandchilik faoliyati imperiya iqtisodiy tizimiga moslashtirilib, hudud iqtisodiy jihatdan Rossiya bozorlariga tobora bog‘landi. Shu bilan birga, mahalliy aholining soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog‘liq murakkabliklar va qarama-qarshiliklar ham yuzaga keldi, bu esa hududda ijtimoiy va iqtisodiy muvozanatni saqlash uchun ma‘muriy choralarni kuchaytirishni talab qildi.

Turkiston o‘lkasida soliq tizimi Rossiya imperiyasi tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solingan. Ushbu hujjatlar soliq turlarini, ularni yig‘ish tartibini, to‘lov muddatlari va soliq to‘lovchilarning majburiyatlarini aniq belgilab bergan. Ba‘zi manbalarga ko‘ra, 1886–1890 yillarda qabul qilingan maxsus qarorlar orqali yer soliqlarining turli kategoriyalari aniq ko‘rsatilib, viloyatlar bo‘yicha soliq yig‘ish mexanizmi standartlashtirilgan. Shu bilan birga, mahalliy aholining moliyaviy shartlari va xo‘jalik imkoniyatlari ko‘p hollarda e‘tiborga olinmagan. Shu bilan birga, hujjatlar imperiya ma‘muriyatining hududda barqaror moliyaviy boshqaruvni ta‘minlash va davlat daromadlarini samarali nazorat qilishga xizmat qilgan.

Viloyat va okrug darajasidagi ma‘muriy idoralar soliq yig‘ish, moliyaviy hisob-kitoblarni yuritish va davlat daromadlarini nazorat qilish bilan shug‘ullangan. Mahalliy amaldorlar va moliya-xo‘jalik xodimlari hujjatlarda ko‘rsatilgan qoidalarga muvofiq ish olib borgan, bu esa mustamlaka boshqaruvining tizimli va barqaror faoliyat yuritishiga yordam bergan. Shu bilan birga, bu tizim hududiy soliq majburiyatlarini amalga oshirishni soddalashtirishga qaratilgan tartiblarni ham o‘z ichiga olgan. Ba‘zi viloyatlarda amaldorlar mahalliy aholiga soliq majburiyatlarini to‘g‘ri tushuntirish va qarzlarni oldini olish uchun maxsus yig‘ilishlar o‘tkazgan, biroq bu barcha hududlarda amalga oshirilmagan.

Biroq, bu tizim mahalliy aholining iqtisodiy manfaatlarini to‘liq hisobga olmagan. Soliq yukining og‘irligi va majburiyatlarning noaniqligi natijasida ko‘plab ijtimoiy muammolar yuzaga kelgan, xususan dehqonlar va tadbirkorlar o‘z faoliyatlarini davom ettirishda qiyinchiliklarga duch kelgan. Natijada mahalliy aholida norozilik va qarama-qarshiliklar paydo bo‘lgan, bu esa imperiya ma‘muriyati tomonidan hududdagi ijtimoiy muvozanatni saqlash uchun qo‘shimcha choralarni talab qilgan.

Turkiston o‘lkasida joriy etilgan soliq tizimi mahalliy aholining iqtisodiy ahvoriga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Soliq yukining ortishi ko‘plab dehqon va hunarmandlarning moliyaviy

imkoniyatlarini cheklab qo'ydi. Ayrim hollarda aholining soliqlarni to'lash uchun qarz olishga yoki o'z mulkini sotishga majbur bo'lgani kuzatildi, bu esa ularning hayot darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi va mahalliy iqtisodiy faollikni pasayishiga olib keldi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 1890-yillarda Samarqand va Buxoro viloyatlarida soliq qarzi bilan qiynalgan dehqonlarning 20–25% mulkini qismlarga bo'lib sotishga majbur bo'lgan. Bu esa mahalliy bozorlar va hunarmandchilik faoliyatining susayishiga olib keldi.

Shuningdek, mustamlaka soliq siyosati mahalliy xo'jalik tizimining o'zgarishiga ham sabab bo'ldi. Hudud iqtisodiy jihatdan Rossiya imperiyasi bozorlariga bog'lanib qoldi va ko'plab mahsulotlar xomashyo sifatida imperiya sanoati ehtiyojlarini qondirish uchun yetkazib berila boshlandi. Natijada mahalliy iqtisodiyot tobora markaziy boshqaruvga bog'landi, dehqonlar va hunarmandlar Rossiya bozorining talablariga moslashishga majbur bo'ldi. Shu bilan birga, mahalliy ijtimoiy qatlamlarda norozilik kuchayib, qarama-qarshiliklar yuzaga keldi. Bu jarayon dehqonchilik va hunarmandchilik faoliyatining imperiya talablari asosida qayta tashkil etilishiga olib keldi, mahalliy iqtisodiyot esa tobora markaziy boshqaruvga bog'liq bo'la boshladi.

Natijada Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasining muhim xomashyo bazalaridan biriga aylandi. Mahalliy aholining iqtisodiy mustaqilligi kamayib, hududiy resurslar imperiya manfaatlariga xizmat qiladigan darajada tizimli tarzda foydalanila boshlandi. Bu esa ijtimoiy va iqtisodiy qatlamlar o'rtasida muvozanatsizlikni kuchaytirib, mahalliy jamiyatda norozilik va muammolar paydo bo'lishiga sabab bo'ldi, natijada ko'plab oilalar moliyaviy qiyinchiliklarga duch keldi va mahalliy iqtisodiy faoliyatning o'sishi sekinlashdi.

Xulosa qilib aytganda, Turkiston o'lkasida Rossiya imperiyasi tomonidan joriy etilgan mustamlaka soliq siyosati hududning iqtisodiy resurslarini markazlashgan nazorat ostiga olish va imperiya byudjetini to'ldirishga qaratilgan edi. Soliq tizimi huquqiy hujjatlar asosida tartibga solingan bo'lsa-da, uning asosiy maqsadi mahalliy aholi manfaatidan ko'ra imperiya siyosatini ta'minlashga yo'naltirilgan edi. Mazkur siyosat natijasida Turkiston o'lkasining iqtisodiy tuzilmasi tubdan o'zgardi va hudud Rossiya imperiyasining xomashyo va resurs yetkazib beruvchi strategik hududlaridan biriga aylandi.

Tadqiqot natijalari ilmiy yangilik sifatida mustamlaka soliq siyosatining mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta'sirini yangi manbalar asosida aniqladi va hududiy boshqaruv mexanizmlari hamda soliq tizimining strategik roli o'rganildi. Shu bilan birga, Turkiston o'lkasining Rossiya imperiyasi iqtisodiy tizimiga integratsiyasi va mahalliy aholi turmush darajasiga ko'rsatgan salbiy ta'siri tizimli tarzda tasvirlandi, bu o'tmish va zamonaviy iqtisodiy tarix tadqiqotlariga yangi ma'lumotlar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev R. (2016). Turkiston tarixi. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Karimov B. (2018). Markaziy Osiyo tarixi. Toshkent: Akademiya.
3. Rahmonov S. (2017). Turkiston o‘lkasi boshqaruv tizimi tarixi. Buxoro: Pedagogika nashriyoti.
4. Azimova D. (2020). Mustamlaka davrida iqtisodiy siyosat. Toshkent: Ilm-Fan nashriyoti.
5. Tursunov H. (2019). O‘zbekiston tarixining muhim davrlari. Samarqand: Samarqand nashriyoti.
6. Yoqubov A. (2021). O‘zbekiston tarixshunosligi. Toshkent: Akademiya nashriyoti.
7. Qodirov M. (2022). Markaziy Osiyo ijtimoiy-iqtisodiy tarixi. Toshkent: Fan va ta’lim nashriyoti.
8. Islomov F. (2015). Rossiya imperiyasi va Markaziy Osiyo. Toshkent: Fan nashriyoti.
9. Saidov N. (2018). Soliq tizimi va mustamlakachilik siyosati. Samarqand: Ilmiy nashriyot.
10. Karimova L. (2020). XIX asrda Turkiston iqtisodiy tizimi. Buxoro: Sharq nashriyoti.